

שנת 937 לספירה בישיבת סורא בבבל

מחשבת ישראל/ חינוך ממלכתי דתי

רב סעדיה גאון - ההוגה היהודי הראשון

אמונות ודעות: ספר ההגות השיטתי הראשון בארון הספרים היהודי

ספר פורץ דרך שייתן מענה לדורנו הנוצר באמצעות כלי הבינה המלאכותית Microsoft Designer. התמונה מתארת את החידוש שיש בספרו של רס"ג כספר השיטתי הראשון במחשבת ישראל, ואת ההתעניינות של קהל האנשים שמעוניינים לברר את האמונות שלהם לאור ריבוי הספקות מול דעות אחרות מהיהדות.

מאת ירון אלמוג, שלו יריב, יונה ארמון

החומש ותרגם אותו לערבית, והתמודד עם מוסלמים בהבנת כתבי הקודש.

למחנכים ולצעירים אשר מעוניינים לבנות את זהותם היהודית.

בחיבורו המונומנטלי "ספר האמונות והדעות", רס"ג הציג לראשונה תורת אמונה יהודית שיטתית המבוססת על ראיות והגיון. הוא סבור ששלושת מקורות הדעת של האדם הם החושים – כלומר הניסיון והידע שאנו צוברים מחושינו, המדע והשכל – ההנחות ההגיוניות שהן מעין "אקסיומות" שדרך מנתח האדם את מה שהוא חווה בחושים, וה"דעת הכרחית" כלומר החשיבה שלנו, ההיסקים הלוגיים שאנו עושים על סמך שני מקורות המידע הראשוניים. מקור הדעת הרביעי הוא המסורת, או מה שרס"ג מכנה: "ההגדה הנאמנת". באמצעים אלו מנסה להוביל אותנו רס"ג להכרה באמונות היסוד של היהדות. (רס"ג) (אורבאך, 1971) (שביד, 2009)

ואכן רס"ג עצמו מעיד: "וראיתי בני אדם כאלו טבעו בימי הספקות, וכבר כסו אותם מימי השבושים, ואין צולל שיעלה אותם ממעמקהם ולא שוחה שיחזיק בידם וימשם. והיה אצלי ממה שלמדני אלקי מה שאוכל לסמוך אותם בו, וביכלתי ממה שחנני מה שאשימהו להם למסעד".

חלק מהדוברים ציינו את תחושת הרוממות שאחזה בהם כשראו שרס"ג שבע המחלוקות והפולמוסים זוכה לרגע נחת והכרה במפעל הכתיבה החשוב שלו.

"רס"ג אינו מפסיק לחדש ולבסס את היהדות בדורו", אמר אחד מתלמידיו המובהקים, "הוא ערך את אחד הסידורים הקדומים ביותר, עמד כחומה בצורה מול התקפות הקראים על היהדות, פירש את

אמש נערכה ברוב עם בסורא אשר בכל חגיגה להשקת ספרו של רב סעדיה גאון "אמונות ודעות". רבים רצו להיות הראשונים אשר ישמעו את נאומו של רס"ג על ספרו החדש. קשה להעביר בכתב את ההתרגשות הרבה ואת ההערצה שלה זכה רס"ג באירוע חגיגי זה. חכמי ארץ ישראל, בבל ומצרים שלחו את ברכתם וציינו את ייחודו של הרגע ההיסטורי שבו יוצא לראשונה ספר הגות שיטתי אשר מתמודד עם ספקות האמונה של הדור. נכון שהתנ"ך וספרות חז"ל כוללים התייחסויות רבות לנושאי הגות ומחשבה, אך זהו הספר הראשון שבו נושאים במחשבה היהודית נידונים באופן מסודר ושיטתי. הורים רבים ציינו את החשיבות של ספר אשר יתמודד עם תופעת ספקות האמונה והדתל"שיות וייתן כלי משמעותי

סור דעה

רס"ג כמנהיג פורץ דרך במפעליו הספרותיים

תלמיד חכם שפרץ דרכים חדשות במקצועות התורה השונים.
התמונה מתארת את הידע החדש שרס"ג ביסס בתוך התורה עצמה וכיצד הידע הזה השקת את לומדי התורה בדורו ובהמשך.
נוצר באמצעות כלי הבינה המלאכותית Microsoft Designer

מאת שלו יריב

קשה להפריז בחשיבותו של רס"ג כדמות מרכזית בהגות היהודית. למעשה, רס"ג פרץ דרך כמעט בכל תחום שעסק בו. כבר בגיל עשרים הוא חיבר את "אגרון" – ספר בלשני שהוא מעין מילון עברי. הוא כלל בו את שורשי המילים של השפה העברית. כפי שכותב ומצטט א' אורבאך: "הספר, שנכתב ערבית, הכיל אף הקדמה כתובה עברית, הנמצאת אף היא בידנינו, וממנה ניתן לנו לראות אהבת הגאון לשפה העברית, וכן את שאיפתו להפוך אותה לשפה חיה ששוח ישחו בו עם אלוהינו בצאתם ובבואם". רס"ג חי בתקופה שבה אחד האתגרים הגדולים של היהדות היה התמודדות עם הקראים. התנועה הקראית התעוררה במאה השמינית והייתה מרכזית מאוד בתקופת רס"ג. אחד ממנהיגיהם החשובים היה ענן. רס"ג היה הראשון שיצא נגדם בשצף קצף וחיבר את "ספר תשובות נגד ענן", אשר בו נעזר במגוון טיעונים והוכחות נגד התפיסה הקראית אשר מצודדת רב בתורה שבכתב ומתנגדת לתורה שבעל פה. הקראים כעסו עליו כל כך עד שהתפרצו לביתו ושרפו את כתביו.

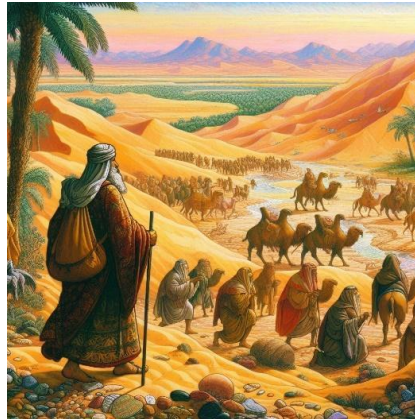
בתקופתו של רס"ג היהדות הותקפה בצורה קשה על ידי כופרים שונים, וביניהם חיוי הבלכי מהעיר בלך שבפרס. הוא הוציא ספר עם מאתיים טענות נגד התורה. רס"ג פרסם שורה של ספרי פולמוס שבהם התמודד באומץ ובתבונה עם טענות חיוי וטענות פילוסופיות שקמו בתקופתו על ידי אחרים. עיקר מפעלו בספר אמונות ודעות הוא להציג באופן שיטתי כיצד האמונה היהודית מתיישבת עם השכל ועם החשיבה הפילוסופית. הוא עורך הבחנה חשובה בין המצוות השמעיות – המצוות שלא היינו מקיימים אלמלא ניתנו בתורה, לבין המצוות השכליות – שהשכל מבין אותן ואף מודה בהן מעצמו. ההבחנה הזו תשמש הוגים רבים שיבואו אחריו.

הסידור שערך רס"ג הוא אחד הסידורים הקדומים שאנו מכירים ומטרתו היא לשמור על טהרת הנוסח של התפילות, ובייחוד אלו שתיקנו לזמן הגלות. מופיעים בו גם פיוטים שמורגשת בהם התרגשותו הדתית של רס"ג.

לכל המפעלים הספרותיים של רס"ג קדמה התייחסות של התורה וחז"ל, אך רס"ג הוא הראשון שהתייחס אליהם באופן שיטתי ומרוכז, ולכן מקומו בהגות ובלשון העברית הוא כה חשוב. רס"ג כתב בעברית ובערבית, ואף תרגם את התורה לערבית. ובכך אפשר ליהודים שהיו בני התרבות הבבלית, ולא הכירו היטב עברית, להתוודע ליהדות באופן מעמיק. נראה לי שאפשר לראות דרך מפעל הכתיבה הגדול של רס"ג שהוא אכן מנהיג פורץ דרך. הוא קיבל אחריות והתמודד עם אתגרים גדולים של הדור שלו: מול הקראים, הכופרים, המחלוקת סביב השיטה הנכונה של חישוב לוח השנה היהודי ועוד, והתמודד איתם בכבוד באופן שהשפיע ועדיין משפיע על היהדות. (אורבאך, 1971) (בן שמאי, 2015)

ראיון

מטרת הריאיון היא לבחון את האתגרים וההתמודדויות של רס"ג בחייו

ואף על פי כן ולמרות הכול סוף האמת לנצח. נוצר באמצעות כלי הבינה המלאכותית Microsoft Designer. התמונה מראה את נכונותו של רס"ג להילחם ולהקריב למען אמונתו ולמען התורה ועם ישראל, למרות המחירים הקשים, ואת האור בקצה הדרך.

מאת ירון אלמוג

בכתבה הראשית תיארו את הוצאת ספרו של רס"ג "אמונות ודעות" והתייחסו לרס"ג כהוגה היהודי הראשון. בכתבה זו נרצה להתייחס לכתיבת הספר אמונות ודעות והאתגרים שקשורים בהוצאתו, ונוסף על כך גם להיבטים נוספים בחייו של רס"ג.

בהתרגשות גדולה קיבלנו את הסכמתו של רס"ג להתראיין עם הוצאת הספר אמונות ודעות. הריאיון נערך בביתו המכובד של רס"ג. לא היה קשה למצוא את הבית, עובדי אורח בגדדים כיוונו אותנו למי שהם קראו "פיומי", על שם אביו ומוצאו המצרי בפיוס שבמצרים. ניכר שמעמדו של רס"ג בקהילה איתן והוא זוכה להכרה גם מטעם השלטון הבעלי.

נראה שמכל גדולי הדור, נדודיך היו רבים ביותר מצעירותך ועד היום. מה למדת מההיכרות עם העולם היהודי בתקופה הזו?

אכן כן, נולדתי בשנת 882 בפיוס במצרים, שם קיבלתי את השכלתי התורנית, המדעית והפילוסופית. בסוף שנות העשרים שלי נסעתי לארץ ישראל לטבריה. שם הכרתי את מסורת הלשון והמסורה הארץ ישראלית. אחר כך נדדתי לסוריה ולבסוף הגעתי לבגדד לשיבת סורא. אנו חיים בתקופה מורכבת מאוד. כיבושי האסלאם הפכו את האזור שלנו לחטיבה אחת. האזור כולו הושפע מהכיבוש האסלאמי ומההשפעות התרבותיות שהאסלאם הביא איתו. עלו שאלות רבות שקשורות להיותו של העולם נברא או קדמון, חופש הבחירה של האדם, בעיית צדיק ורע לו, תחיית המתים ועוד.

ממרום גילך היום, תוכל לומר מה היו האתגרים המרכזיים שאיתם התמודדת בימי רבנותך?

אכן, התמודדתי עם אתגרים רבים, ואיתי כל משפחתי. במצרים – היה כוחה של הקהילה הקראית רב. ענן בן דוד היה מנהיג הקראים ומי שגייש את התנועה הזו שמקבלת רק את מסורת התורה שבכתב ומתנגדת למסורת התורה שבעל פה שעליה אנו נשענים. ראיתי את המבוכה הגדולה של הקהילה היהודית מול הזרם הקראי שהלך והתחזק והחלטתי לעשות מעשה. בגיל 23 הוצאתי ספר נגד ענן עם טיעונים רבים נגד התפיסה הקראית. אך לא רק הקראים אתגרו את המסורת היהודית רבת השנים. כופרים שונים וכתות שונות כמו נגד התורה והתלמוד, ובהם חייו הבלכי. הרגשתי שעלי לקום ולפעול. "במקום שאין אנשים השתדל להיות איש", ואותי זיכה השם יתברך בבקאות במדעים ובפילוסופיה שרכשתי במצרים, וכמובן בתנ"ך ובלשון העברית והדקדוק שלה. כך יכולתי להתמודד עם המשכילים שקמו בטענות שונות על התורה. הקראים לא הסכימו לקבל הוכחות מחז"ל ומהתלמוד שבהם כפרו, ולכן נעזרתי בהשכלתי מהתנ"ך והעברית כדי להשיב מלחמה השערה.

אחת ממחלוקותיך הקשות הייתה עם בן מאיר. תוכל להסביר לנו מה הייתה המחלוקת?

אכן כן. מאז שהפסקנו לקדש את החודשים על פי ראיית הירח, נעזר עם ישראל בחישובים שונים כדי לעבר את השנה ולקבוע את המועדים. לצערי הרב, לא הייתה תמימות דעים בין בית המדרש בארץ ישראל ובכל לגבי חשבוניות העיבור. אני מקווה שאתה מבין שיש לכך השלכות מרחיקות לכת. אם אין הסכמה בעם ישראל לגבי קביעת המועדים, עלול עם ישראל להתפצל ולקיים את החגים במועדים שונים! התערבותי הייתה הכרחית. יצאתי נגד בן מאיר ותמכתי בגישה הבעלית שהיא לדעתי הדרך הנכונה והמקובלת על חז"ל לקביעת החודשים וכך נמנענו בחסדי ה' מהשלכותיו הקשות של פיצול בחישוב מועדי השנה.

רבנו, תקופה ארוכה לא ראינו אותך ולא זכינו לשמוע את שיעוריך. מדוע?

אכן, כשש שנים נאלצתי להתחבא משום שלא הסכמתי לנהוג במשוא פנים ויצאתי נגד פסק ההלכה של ראש הגולה שנראה לי כעיוות הדין. בעקבות זאת, הדיח אותי ראש הגולה מתפקידי והכריז עליי חרם. גם אני ראיתי חובה להורידו מתפקידו ולמנות את אחיו תחתיו. לצערי הרב, נגרמה מכך מחלוקת גדולה ונאלצתי לברוח לבגדד למשך כשש שנים. בשנים אלו סיימתי את ספרי "אמונות ודעות". ברוך ה' הודות להתערבותם של כמה נכבדים מיהדות בגדד הושב הסדר על כנו וחזרתי למשרתי. (אילני, 2013) (אייזנברג, 2024)

מדור סקירת ספרות

נרצה להציג את ספרו של רס"ג "אמונות ודעות", את תוכנו וחיידושיו המרכזיים

חשיבות המסורת והתורה והתאמתן לשכל ולמוסר.

התמונה מתארת רב ואיש מדע משוחחים בשמחה. כפי שכתבנו, רס"ג מאמין שהתורה והשכל מתיישבים, אך סבור שיש ללכת בעקבות המסורת ולא לחכות עד שנגיע לדרך החיים הנכונה רק על פי השכל. נוצר באמצעות כלי הבינה המלאכותית Microsoft Designer

מאת יונה ארמון

הוצאת הספר "אמונות ודעות" היא בגדר פריצת דרך במחשבת ישראל. מעבר לכך שזהו הספר הראשון שעוסק בהגות היהודית באופן שיטתי (פילון האלכסנדרוני אמנם גם כתב הגות יהודית שיטתית, אך היא התקבלה יותר בקרב הנוצרים. רס"ג, לעומתו, היה גדול בכל תחומי היהדות ולכן כנראה ספרו התקבל יותר). רס"ג הוא ההוגה הראשון אשר בעצם מפתח כלים להתמודדות עם שאלות מפתח בהגות היהודית. אפשר לומר שכל נושא שרס"ג פיתח נידון מאוחר יותר על ידי הוגים יהודיים כמו רבינו בחיי, ריה"ל, הרמב"ם ועוד. חלק מהנושאים שרס"ג דן עליהם בספרו הם נושאים פחות רלוונטים היום. כך, למשל, ניסיונו להוכיח שהעולם נברא ולא קדמון. בתקופת רס"ג זו הייתה מחלוקת משמעותית מאוד בעולם הפילוסופיה. אך היום המדע הכריע שהיה שלב של בריאה של העולם. אך חלקים מהנושאים רלוונטיים מאוד ואנו עסוקים בהם היום כמו בעבר: מציאות האלוקים, התורה, השכר והעונש, העולם הבא ותחיית המתים והמידות. רס"ג מאמין בכוחו של השכל והוא סבור שבאמצעות שכלנו אנו יכולים להגיע להוכחת אמיתות התורה ואף לגלות את אמיתות התורה מתוך השכל עצמו. עם זאת, רס"ג סבור שאי אפשר בלי התורה, כי השכל לא יכול להגיע לדיוק הנדרש שאותו התורה מעניקה לנו. אחת הסכנות האורבות למי שרוצה לוותר על המסורת ולסמוך על שכלו בלבד היא שרק בסוף ימיו יגיע לחקר האמת. (אייזנברג, 2024)

דבר העורכים

כחברי מערכת היינו מאוחדים בדעתנו שיש להוציא עיתון על רס"ג. אין כל חולק על כך כי רס"ג הוא תלמיד חכם בעל סדר גודל היסטורי. אין תקדים למינוי של מי שלא נולד בבבל לראש ישיבת סורא. הוא זכה להערכה מקיר לקיר. רס"ג העשיר מאוד את ארון הספרים היהודי ונתן כר נרחב ללימוד ולפיתוח נושאים רבים ביהדות כמו הסיודור, הלשון העברית, הפיוט והמחשבה היהודית. תולדות חייו של רס"ג נגעו לליבנו. הוא עקר ממקום מגוריו כמה וכמה פעמים, ממזרים לישראל ומישראל לבבל, וגם שם לא ידע מנוח. התלבטנו רבות אם לשתף גם במחלוקות ובמריבות שפרצו סביב דבריו ומעשיו של רס"ג. בסופו של דבר, החלטנו שגם בעניין זה עלינו לעשות עבודה עיתונאית טובה ושיש מה ללמוד גם מהסוגיות האלו על נחרצותו של רס"ג, על דעות החולקות עליו ועל האתגרים הרבים שהיה עליו להתמודד איתם. ניסינו לחשוב אם יש מכנה משותף למפעלי חייו המגוונים של רס"ג ומה הכוח המרכזי שהניע אותו. להבנתנו, רס"ג חי בתחושת דחיפות רבה. מתוך אהבה רבה לעם ישראל ולתורה, הוא ראה את השבר הקשה של היהדות המתמודדת בתוך תקופת הגלות עם אויבים מבית ומחוץ, ורצה לפעול כדי לחזק את עם ישראל ואת מצב התורה. כך אפשר להבין כיצד עמד מול מתנגדים רבים, בחריצות רבה, מתוך תביעת אמת נוקבת והקרבה אישית. כמו כן, חשוב לציין שאישיות של רס"ג יוצאת דופן בתחום נוסף. מעבר לבקיאותו העצומה בכל מקצועות התורה, רס"ג היה בקיא בלימודי הפילוסופיה והתרבות הכללית. ידע זה צייד אותו בכלים להתמודדות עם אתגרי הדור הרבים. קשה לשער מה מתוך דבריו של רס"ג יישאר לדורות, אך אנו צופים שספריו של רס"ג, ובעיקר ספר "אמונות ודעות", יישארו רלוונטיים גם בדורות הבאים. נראה לנו שעם ישראל ידע גם בדורות הבאים להכיר טובה למי שעמד בפרץ ויצר ללא לאות ספרים שהפכו לנכסי צאן ברזל של עם ישראל.

מקורות/טקסטים

ש' ב' אורבאך, עמודי המחשבה הישראלית, ירושלים תשל"א, עמ' 14-1.

י' אייזנברג, "סעדיה: גאון סורא, מחבר הספר 'אמונות ודעות', 942-892", אתר דעת. נדלה ב- 17.9.2024

א' אילני, ואלה תולדות – היהודים בימי הביניים בעולם הנוצרי ובעולם המוסלמי, רמת אביב 2013, עמ' 156.

ח' בן שמאי, מפעלו של מנהיג: עיונים במשנתו ההגותית והפרשנית של רס"ג, ירושלים תשע"ה, עמ' 18-10.

רס"ג אמונות ודעות, הקדמה ב', ד.

א' שביד, הפילוסופים הגדולים שלנו, תל אביב 2009, עמ' 25-19.